

HEIKKI YLIKANGAS

Kaarle kiihottaa taas

Professori Heikki Ylikangas arvioi dosentti Petri Karosen Pohjoinen suurvalta -teoksen esittämää tulkintaa nuijasodasta.

■ *Petri Karonen* näkyy kirjoittaneen Ruotsin suurvalta-ajasta todella merkittävän kirjan päätellen muun muassa siitä, minkä sijaan Historiallisen Aikakauskirjan toimituksen esittelylle (*Mauno Jokipii*, HAik 1/2000) antaa. Ansionsa kirjalla varmasti onkin. Sillä on myös puutteensa.

Erään itsessään suhteellisen merkitsevän historian solmukohdan suhteen Jokipiin arvioinnin otsikko – *Uusien katsomusten yleisesitys* – on huomattavan harhaanjohtava. Kyse on Suomen historian ja suomalaisten historioitsijoiden perinteisestä loukkauskivestä: nuijasodasta. Suhtautuminen siihen tapaa määrittää yleisemminkin tutkijan paikan rivissä ja hänen tulkintalinjansa myös muihin menneisyyden keskeisongelmiin nähden. Karosen näkemys nuijasodasta, minun nähdäkseni Suomen ensimmäisestä sisällissodasta, ei edusta uusia katsomuksia, ei edes uudempaa kansainvälisesti vertailevaa metodologiaa. Se edustaa paluuta vanhaan, tarkemmin sanoen kansallisen historiankirjoituksen yhtä tuttuuihin kuin ilmeisesti edelleen tekijälleen turvallisiin kysymyksenasetteluihin, metodeihin ja selityksiin.

Silloin tietysti allekirjoittanut joutuu tulinjalle. Jokipii tiivistää Karosen tulkinnan näin: Ylikangas

"selittää koko nuijasodan sosiaalisesti, nälkäkapinana sekä aatelin ja virkamiesten sörön tuloksena (...) Selityksen vaikeus on, ettei ydinalueilla Pohjanmaalla ja Pohjois-Savossa ollut ollenkaan aatelisia tai edes kaupunkoja porvareineen. Sääty-yhteiskunta oli vasta muotoutumassa (VJP 1617). Ketä vastaan siis oikein kapinoitiin?"

Karosen analyysissä herttua Kaarlen kiiho-

tus näyttelee nuijasodan puhkeamisessa varsin keskeistä osaa, sillä "*Kaarlen puheista innostuneina pohjalaiset nousivat kapinaan*". Ja mikä oli herttuan kiihottaessa, kun hänen "*propagandistin lahjansa*" olivat niin hyviä, että hän saattoi nuijasodan lahtausten jälkeen syksyllä 1597 luonnehtia hallintoa Suomessa "*laittomaksi ja epä-kristilliseksi*"! Jopa linnaleiri joutuu Karosen kontekstissa väistymään sodan välittömänä syynä Kaarlen häikäilemättömän kiihoituksen tieltä. Karosen mukaan linnaleirimak-su korvattiin joissakin osissa maata vero-varoista ja sitä yleisesti vähennettiin Täysinän rauhan (1595) jälkeen.

Kirjallisuusviitteillä, joita kirjassa muuten käytellään, Karonen ei näitä merkittäviä tietojaan tue. Kiihotus puri kuten ennenkin vain talonpoikiin, ei toki aateliin, ja puri vain Kaarlen harjoittamana, ei vastapuolen eli kuningas Sigismundin luottomiehen Klaus Flemingin, Suomen käskynhaltijan. Kapina suuntautui laillista kuningasta, eikä suinkaan Suomen aatelia vastaan. Aatelilla, jonka asema kaiken aikaa heikentyi (!), ei ollut kapinan syyntymiseen osaa eikä arpaa; Pohjanmaallahan ei edes ollut aatelia, korostaa Karonen. Suomen aateli on jälleen epäitsekästä, se nojasi laillisuusperiaatteen ja piti toisin kuin ymmärtämättömät talonpojat kuninkaalle annettua uskollisuudenvallaa arvossa. Itsekkyyttä ja omanvoitonpyyntiäkin toki esiintyi. Niitä edusti – kuinkas muuten – Jaakko Ilkka.

Minun nähdäkseni mikään näistä Karosen argumenteista ei kestä lähempää tarkastelua. Linnaleiri muodostui Suomessa sotilaiden palkaksi, jonka suuruuden kantajat, siis sotilaat itse, nuijasodan aattovuosina määräisivät. Seuraukset on helppo ymmärtää. Kantomäärät moninkertaistuivat "*suomalaiseen maantapaan*" vedoten. Yksi ratsumies nettosi vuodessa 36 tynnyriä yksistään viljaa eli omaisuusmäärän, jolla viitsentoista henkeä olisi tullut toimeen kokonaisen vuoden. Laillisuusperiaate ei estänyt aatelia käyttämästä hyväksi tätä linnaleiriin liittyvää huikeaa hyötymismahdollisuutta niin kartanoiden pinta-alojen kartuttamisen kuin irtaimen varallisuuden hankinnankin suhteen. Samalla aateli jätti jokseenkin täy-

sin noudattamatta lainmukaisen velvollisuutensa asettaa ratsukkoja kuninkaan väkeen. Karonen puhuu painolla Suomen aatelin pelosta herttua Kaarlea kohtaan, mutta jättää Suomen käskynhaltijaan Klaus Flemingiin kohdistuneen pelon huomiotta. Kuitenkin Suomen aatelin kuningas- ja yksimielisyyttä lujitti huomattavasti se, että Fleming palkitsi kuningas Sigismundin tukijoita tämän nimissä viroin ja läänityksin ja uhkasi kylvettää herttua Kaarlen kannattajat ”*verisissä paidoissa*”. Ja vahva Fleming oli lähellä, heikko herttua kaukana meren takana. Talonpojat säästivät kapinassa kuninkaankartanot ryöstöiltä, koska halusivat korostaa, että he taistelivat aatelia, ei kruunua ja kuningasta vastaan. Kun kuitenkin olen näitä kysymyksiä useissa kirjoituksissani – viimeksi teoksessani *Väkivallasta sanan valtaan* (1999) käsitellyt – en puutu niihin lähemmin. Keskityn pääasiaan, siihen, mikä nuijasota minun tulkintani mukaan perimmältään oli.

Jyväskylän yliopiston apulaisprofessori *Erkki Lehtinen* julkaisi vuonna 1978 eli 22 vuotta sitten Historiallisessa Aikakauskirjassa ennätyspitkän arviointinsa Nuijasota-teokseni ensimmäisestä painoksesta. Siinä hän – sakeanaan sinkoilevien historian väärennyssyytösten joukossa – painokkaasti väitti, ettei minulla ollut minkäänlaisia lähteitä sen luonnehdinnan perustelemiseksi, jonka mukaan nuijasota oli ensisijassa säätykapinan, aatelin ja talonpoikien välisen valtataistelun synnyttämä. Kaarlen kiihotus oli Lehtiselläkin sodan syy. Ihmettelen suuresti, miten Karonen ja häntä seuraten Jokipii lähtevät nyt, vuonna 2000, runsaan kansainvälisen tutkimuksen ja esittämäni lähtenäytöt täydellisesti sivuuttaen tälle samalle tielle ja kiistävät noin vain nuijasodalta säätykapinan luonteen. Tulkintani on kuitenkin toisin kuin Karosen esitys tuettu lähdetiedoin, vieläpä suhteellisen runsain, kuten jo Nuijasota-teokseni ensimmäisessä painoksessa (1977) käy ilmi (erit. s. 294, 317). Lähdetietoa kapinaan nousun syistä on etenkin Pohjanmaalta, jossa talonpoikia johtivat maailmaa nähneet maakauppiaat. Tärkein vaikka ei suinkaan ainoa eikä ensimmäinen tämän kysymyksen kannalta re-

levanteista lähteistä on Pietarsaareissa tapainpäivänä 1599 laadittu koko Pohjanmaan valitus herttua Kaarlelle. Siinä sanotaan muun muassa näin:

”Anomme edelleen, ettei meitä annettaisi kenenkään aatelisen läänitykseksi, vaan suoraan Tukholman alaiseksi, niin kuin Teidän ruhtinaallinen Armonne kuninkaallisen herra isän aikana kerran tapautui. Ja koska korkeasyntyisillä herroilla ritaristosta ja aatelistosta on omaisuutta kaikkialla valtakunnassa eikä kruunulla ole vapaana muita kuin pohjalaiset, anottakoon täten nöyryimmästi, että me tästä lähtien niin kuin tähänkin saakka voisimme säästyä ja olla vapautettuja aatelin alustalaisuudesta ja aatelin asettamisesta tänne ja ettei mihinkään aatelin vaatimuksiin saada meidän lampuodeiksi suostuttaisi.”

Selkeämpää viittausta kapinoinnin perussyhyn, talonpoikien pelkoon joutua aatelisvallan alaiseksi, on vaikea ajatella. Juuri tämän vuoksi Erkki Lehtinen sivuutti kyseisen lähteen (ja muut vastaavat lähdetiedot) kritiikissään, nämä tiedot kun olisivat kumonnet Lehtisen pääväittämän ja vieneet pohjan hänen uutterilta vihjailuiltaan, joiden mukaan nuijasota-tulkintani perustuisi pelkkään marxilaiseen ideologiaan eikä suinkaan vankkoihin lähdenäyttöihin. Tämän keskustelun Karonen on nyt uudelleen avannut ja tehnyt sen heittäytymällä jokseenkin varauksitta Lehtisen linjoille.

Se linja on todella kaukana minun näkemyksestäni. Minusta nuijasodassa näyttäytyy aivan se sama ristiriita, aatelin ja talonpoikien välinen ristiriita, joka oli keskeinen eurooppalaisissa talonpoikaiskapinoissa yleensäkin. Sen toteaminen ei ole marxilaisuutta; se on empiirinen lähteisiin perustuva tosiasia. Tässä mielessä kapinoiden selittäminen ensisijassa kiihotuksen pohjalta on aiheeseen perehtymättömän henkilön amatöörimäistä hakuammuntaa, yhtä harhaanosuvaa ja kömpelöä kuin paikallishistorian kirjoittajien historiallinen kriminologia ottaakseni tuoreen esimerkin läheltä Karosen erikoisalaa. Kapinoiden kukistajat tosin suosivat kaikkialla kiihotusteesejä ka-

pinoinnin selityksenä, mutta he tekivät niin peitelläkseen kriisien yhteiskunnallisia syitä ja väistääkseen sitä tietä omankin vastuunsa. Kiihotusteesin menestyksellinen soveltaminen on sitäkin mahdollisempaa, kun nuijasota osuu juuri sille ajalliselle kaarelle, 1590-luvulle, jolloin kapinat kuulun englantilaistutkijan *Henry Kamenin* mukaan olivat Euroopassa huipussaan. Mistä kummasta kaikki talonpoikien kiihottajat juuri silloin oikein ilmestyivät? Herttua Kaarleko se hääräsi joka kulmalla maanosaa?

Suurin ongelma Karosen tulkinnessa ei ole hänen varsin kritiikitön asettautumisen- sa kansallisen historiankirjoituksen linjoille. Tutkijahan voi aina – ja hänen tietysti tuleekin – vapaasti valita linjansa ja selityksensä, piti niistä sitten joku toinen taikka ei. Suurin ongelma historiantutkimuksen kannalta on suhtautuminen historiallisiin lähteisiin, oli sitten kyse mistä linjasta ja koulukunnasta hyvänsä. Lähteitä, ajan omia kirjallisia jäänteitä, olisi kai edelleen ainakin yritettävä pitää historiankirjoituksen tärkeimpänä perustana niin hankalaa kuin se sitten ikinä onkin. Mitä hyötyä on oppikirjaksi tarkoitettussa yleisteoksessakaan viitata kirjoihin, jos ei ole niitä lukenut ja lukie- ssaan katsonut, millaisiin lähteisiin ne ainakin pääosin perustuvat. Ylipääntään lähteitä ei saisi peitellä tai korvata hihasta vedetyin argumentein tyyliin ”*Pohjanmaalla ei edes ollut aatelia.*” – Aatelia siellä ei todellakaan ollut, mutta sieltä on säilynyt lähteitä, jotka todistavat pohjalaisten pelänneen aatelisvallan tuloa sinnekin.

OSMO JUSSILA

Olennaista oli lainsäädännön käytäntö. Vielä yksi repliikki Aki Rasilaiselle

Professori Osmo Jussila vastaa dosentti Aki Rasilaiselle keskustelussa, joka käsittelee yleisvaltakunnallisten lainsäädännön taustaa ja toteutumista.

■ Koska *Aki Rasilainen* on keskustelussamme mielestäni hyvin juridis-muodollisella argumentoinnillaan pikemminkin hämärtänyt kuin selventänyt yleisvaltakunnallisen lainsäädännön historiallista todellisuutta (HAik 4/1999 ja 1/2000), katson aiheelliseksi vielä kerran yrittää selittää ja nimenomaan konkreettisesti, mikä asiassa oli olennaista. (Koska postin virheen takia sain numeron 1/2000 vasta elokuun lopussa, en ehtinyt replikoimaan vielä edellisessä numerossa).

Otan nyt selvyuden vuoksi lähtökohtamääritelmäksi helmikuun manifestin mukaisen lainsäädäntöjärjestyksen; olkoon se siis nyt yleisvaltakunnallisen lainsäädännön määritelmä. Sen olennainen kohta, jota suomalaiset erityisesti vastustivat, oli lakien yhteinen valmistelu siten, että siinä venäläisillä elimillä, lähinnä ministereillä ja valtakunnanpuolella oli ratkaiseva ja määräävä rooli. Suomalaisilta elimiltä, myös säädäyiltä, pyydettiin vain lausuntoja, jotka kuitenkin saattoivat hyvinkin merkittävästi vaikuttaa lopputulokseen. Mitä tulee asian formaaliseen puoleen, niin on totta, että tästä venäläisten määräävästä roolista ei ollut aiemmin mitään säädetty, ei esim. vuosien 1826 ja 1891 määräyksissä. Ja tässä mielessä helmikuun manifesti oli uutta, niin kuin siinä itsessäänkin todettiin.

Mutta olennaisinta sen kysymyksen kannalta, oliko Suomessa ollut yleisvaltakunnallista lainsäädäntöä jo ennen vuotta 1899 vai ei, ei olekaan siitä annettujen asetusten tai määrittelyjen puuttuminen, vaan harjoi-